

Ян Чайковський

Забута філософія слов'янського світу

Zapomniana filozofia świata słowiańskiego

Stanisław Jedynak, *Filozofia krajów Europy Środkowo-Wschodniej*,
Wyd. UMCS, Lublin 2012, ss. 150

Політичні маневреність, мода та економізація суспільства, що домінували в ХХ столітті і продовжують панувати і сьогодні, створили, на перший погляд, непереборне домінування традиційно західних підходів до філософії. Феноменологія, екзистенціалізм, аналітична філософія, постмодернізм і ніби «забутий» марксизм, заповнили традиційне академічне філософське середовище, практично витіснивши філософію слов'ян. Традиційно слов'янський анархізм і космізм, волюнтаризм і крайній індивідуалізм в раціональній постаті став невід'ємною частиною сучасної західної філософії. Проте політична і ідеологічна ситуація середини ХХ століття не сприяла плідному симбіозу філософських світобачень. Розвиток слов'янської філософії був якщо не зупинений, то на певно значно обмежений політичним домінуванням марксизму, а ті незначні паростки свіжих філософських ідей, що появлялися в тотальності наукового матеріалізму і емпіріо-критицизму, часто залишалися непоміченими в філософських середо-

вищах Заходу. Показовим прикладом цінності слов'янської філософії виступає сучасна дискусія про сутність свободи волі людини, що активно відбувається у філософському середовищі, зокрема в Сполучених Штатах Америки. Провідні американські і європейські філософи Д. Деннетт, Т. Харіс, Т. Кларк, Р. Дворкінс, А. Розенберг та ін. прагнуть переосмислити свободу волі людини, яка, на їхню думку, повинна базуватися на вже традиційному апіоричному її визнанні, а не принципах зовнішнього детермінізму. Філософське переосмислення феномену свободи волі широко обговорювалось серед слов'янських філософів-космістів ще в першій половині ХХ ст. Космісти висували практично ті ж самі аргументи – природній еволюціонізм і зовнішній детермінізм.

Філософія країн Центрально-східної Європи Станіслава Єдинака – поодинокий приклад величі, неповторності, глибини і людяності, непомітної і часто просто забутої, слов'янської філософії. Негласний протест проти непам'яті самот-

ньої філософії червоною ниткою переплівся через кожну сторінку оригінального за своїм підходом видання. С. Єдинак відкриває читачеві світ багатого і сміливого, нетрадиційного бачення світу слов'янських філософів, повертаючи із забуття великий пласт світової культури.

Структура роботи, вибрана автором, є своєрідним інтелектуальним лабіринтом, проходячи який, читач відвідує найпотемніші закутки слов'янської філософії, досягає розуміння її цілісності і глибини.

В першому розділі, який носить назву «Філософія космізму», автор в оригінальний спосіб розмірковує над основоположною рисою східноєвропейської філософії – філософією космізму. Космізм – самотній напрямок філософії, який виник в кінці XIX – поч. XX ст., і вибудовував власне бачення світу, особливо інтерпретацію основних філософських проблем, починаючи від онтології, антропології, через власну теорію пізнання, філософію релігії, сформував оригінальну теорію суспільства, методологію освіти і виховання людини.

С. Єдинак критично осмислює одну з найменш досліджених гілок світової філософії, відділяючи її від ідеологічних нашарувань, яке отримала філософія космізму в СРСР і на Заході, показує особливості слов'янської самоідентифікації людини в світі.

Слід зазначити, що автор показує неоднорідність філософії кос-

мізму, тим самим заперечуючи усталену ще в 70-их роках XX ст. ідею її цілісності. Космізм не слід вважати випадковим ексцентричним сплеском, формою політичного і соціального протесту російської філософії кінця XIX – початку XX століття. Космізм, як показує С. Єдинак, – це радше рамкова ідея, чи навіть світогляд, який закладає основоположну єдину основу для різноманітних інтерпретацій і суджень. Автор стверджує, що «при докладнішому знайомстві можна виділити в ньому багато підходів, часто відмінних не лише в деталях. Це відноситься не тільки до Ціолковського, з одного боку, і М. Федорова – з іншого. Не надто віддалені від космізму езотерично-космологічна філософія Е. Блавацької чи М. Періха» (с. 20).

С. Єдинак аналізуючи основні напрямки філософії космізму, розглядає особливості філософських поглядів найвідоміших представників російського космізму, зокрема М. Федорова, В. Вернадського, В. Муравйова, О. Чижевського, М. Періха, М. Холодного. Різноманітна репрезентація представників російського космізму дозволяє авторові всесторонньо розглянути феномен російської філософії, показати глибину філософування космістів.

М. Федоров, один з засновників космізму, закладає філософсько-релігійне підґрунтя нового напрямку філософії. Як вдало показує проф. Єдинак, М. Федоров опрацьовує найважливіші аспекти кос-

мологічної філософії – переосмислення розуміння початку людства і людини, як інструменту виконання Божої волі. Філософ, будучи переконаним в тісному зв'язку між процесами, які проходять на землі і процесами в Всесвіті, Космосі, бачив необхідність активного пізнання не лише власної планети, але і необхідність активізувати пізнання Космосу, упорядкувати хаос, заселяти Всесвіт. Епістемологічний потенціал, закладений в людині, як вважав Федоров, нерозкритий через її егоїзм. Людина, зосереджуючись на власній особі, втрачає здатність бачити Всесвіт. Ідея безграничного епістемологічного потенціалу людини, який може відкритись людству (*не конкретній людині зокрема!*), значно розширила поняття людської спільноти, і далеко вийшла поза традиційне поняття соціальної чи релігійної спільноти, яка побудована на традиційному європейському раціоналізмі і індивідуалізмі.

Логічним розвитком ідей М. Федорова стала революційна ідея еволюційного розвитку людства, запропонована і опрацьовувана В. Вернадським. С. Єдинак ознайомлює читача з космологічною концепцією еволюції життя на землі В. Вернадського, його теорією розвитку біосфери, її розвитком з інтенцією досягнення ноосфери. Біологічний натуралізм і еволюціонізм, який використаний Вернадським для опису розвитку людства на землі, не отримав достатнього підтримки і розуміння, як поміж радянських філософів, так

і на Заході. Лише в кінці ХХ ст. еволюційна теорія захопила філософію та інші соціальні науки, доказавши свою актуальність і непересічність підходу вченого.

Теорія еволюційного розвитку, закладеного в космізмі, змінює перспективу бачення, сприйняття і розуміння світу. Традиційні для західної філософії початку ХХ ст. індивідуальна, соціальна (політична) і «релігійна» перспективи були доповнені екологічним виміром. В «Філософії країн Центрально-східної Європи» читач може ознайомитися з поглядами прекурсора екологічної філософії знаменитого російського філософа О. Чижевського. О. Чижевський засновник таких специфічних дисциплін як космобіологія, космоепідемологія, космічна екологія. Важливість цих дисциплін важко переоцінити в еру активного дослідження космосу. Життя, вважав Чижевський, – це в значній мірі космічне явище, яке повстало дякуючи динамічній дії космосу на інерційні матеріали землі. Видатною заслугою Чижевського, як вказує С. Єдинак, «було перед усім звернення уваги на дії космічних сил, насамперед сонця, на динаміку життя і всієї соціосфери» (с. 59).

Лінійний еволюціонізм В. Вернадського був доповнений принципом загального круговороту, циклічності еволюції, який в своєму зародженні має вже закладену причинність і закладені правильні цикли повторювальності. Принцип еволюції Чижевського фактично

є основою сучасного глобального еволюціонізму.

Основоположні відмінності у розумінні глобальних світових процесів не могли не спричинити необхідність створення філософами-космістами не менш не ординарної концепції людини і суспільства. Людський егоїзм, який вважався явною або прихованою, абсолютною етичною і епістемологічною цінністю для західної філософської думки, у космістів інтерпретувався лише як недолік людської природи, який стоїть на перешкоді пізнанню і розумінню світу. Як вдало підкреслює Єдинак, на думку філософів-космістів «людина, ніби випала з належного їй місця в космосі, що обтяжило розуміння людської екзистенції. З цим пов'язані різні людські клопоти, страждання і взагалі вагомі небезпеки» (с. 20).

У монографії автором показана генеза розвитку і становлення концепції «нovoї» людини в російській філософії космізму. Її джерела в християнській філософії Федорова. Основоположна характеристика людини – це її прагнення до людської спільноти і реалізації спільної справи людства. В основі філософії «спільної справи» закладена ідея родичівства. Розвиток людства не можливий без зв'язку між поколіннями, кожний з яких пам'ятає і поважають своїх предків, вивчає і цінує їх досягнення. Дуже важливою складовою частиною філософської концепції Федорова є культ предків, який, на його думку, закладений в засадах християнства, але

«християнства, звільненого від нальоту індивідуалізму і егоїзму» (с. 30). «Спільна справа» повинна бути скерована на переформування світу і зміни, чи точніше осягнення природи людини і людства.

Християнський (релігійний) антропологізм отримав свій розвиток в концепціях людини і спільноти В. Вернадського. Відкидаючи релігійну оболонку, містицизм, фантастичність і певну наївність ідей «спільної справи», він залишає концепцію еволюції поколінь, безсмертя людського роду, бережне відношення до людини і природи, віру в безмежні властивості людського розуму, моральної відповідальності при використанні науково-технічного прогресу.

Вернадський вважав, що розвиток людини є результатом довготривалого натурального процесу. Проте людський розум надає людині можливість вийти поза традиційну біологічну еволюцію і змінити спосіб впливу на світ. Одночасно він вказує на неможливість існування людини поза природнім середовищем, незважаючи на його сучасну відмінність від решти природнього світу. Концепція аутотрофізму людини Вернадського, як еволюції розуму людини в природі, закладає основи поза раціонального і поза релігійного мислення людини.

Своєрідним розвитком концепції людини Федорова і Вернадського стала релігійна філософія М. Рєріха, яка є оригінальним синтезом російської релігійної філософії і фі-

лософії релігії Сходу. Єдинак ознайомлює читача з концепцією культури М. Реріха. Реріх вкладав в поняття культура тотальний планетарний зміст. В рамках його філософії культура наділена функцією об'єднання людства, так як є зосередженням всіх вищих багатств людини, і одночасно є її серцем, що активізує до життя. Категорія культури у Реріха тісно пов'язана з поняттям Красоти. Красота виникає внаслідок боротьби і перемоги порядку над хаосом, є земною і позаземною гармонією.

Станіслав Єдинак відкриває читачеві і соціально-філософський вимір російського космізму. Зокрема в монографії можна ознайомитись з творчим доробком філософа, письменника, публіциста і політика Валер'яна Муравйова, який мало відомий навіть в Росії і пострадянському просторі. Особливу увагу автор приділяє поглядам Муравйова на більшовизм і деякі аспекти філософії політики. Розквіт творчої діяльності Валер'яна Муравйов припав на тяжкі для Росії 20-ті роки ХХ ст. Прагнучи інтегруватися в молоду радянську державу, симпатії Муравйова все одно залишалися на боці релігійної філософії, в середовищі якої він вчився і ріс.

Особливість російського космізму, що яскраво показано в монографії «Філософія країн...» в тому, що він є своєрідним симбіозом наукового і «ненаукового» мислення. Якщо бути точнішим, він відображає природність людського мислення, яке містить в собі як наукові,

так і ненаукові елементи і які не можуть бути штучно розділені. Космісти виходять з ідеї цілісності мислення людини, людства, людини і природи, Землі, Космосу, Всесвіту, що без сумніву, відображається на відношенні людини до суспільства, природи в глобальних і космічних масштабах. На думку космістів, основою поновного об'єднання людства не можуть стати політичні, економічні чи ідеологічні виміри, так як вони створені людиною. Об'єднання повинно наступити на основі екологічних і етичних мотивів, які є частиною внутрішньої природи людини.

У другому розділі монографії С. Єдинак відкриває для читача мало відомий, а значить недооцінений багатий світ української філософії. Дмитро Чижевський, Микола Шлемкевич, Микита Шаповал – видатні постаті української соціальної філософії. Їх еднає велич і забуття. Наперекір обставинам, які змушували їх відректися від власної ідентичності, філософи вибрали шлях вірності власним переконанням. Ціною цього стало політично вмотивоване ігнорування їх наукового і творчого доробку як в Україні, так і закордоном. До сьогодні філософські та політичні погляди Д. Чижевського, М. Шлемкевича, М. Шаповала часто залишаються невідомими. Проф. Єдинак повертає їх з забуття, віддаючи належну шану філософам і ознайомлюючи читача з їх непересічним доробком.

Філософські погляди українських філософів, зрештою як і інших слов'янських мислителів Центральної Європи, мають яскраво виражене націоналістичне спрямування. Без сумніву, соціальне середовище кн. XIX – поч. XX століття визначало необхідність підсумувати добробок нації, підкреслити його особливості і відмінності. Проблема нації виступає основоположною і в філософіях Д. Чижевського, М. Шлемкевича, М. Шаповала. Як показує Єдинак, ці українські філософи не вибирають традиційний шлях крайнього інтегрального націоналізму, сформованого на основі ідеологічних гасел, і не слідують за прикладом М. Міхновського і Д. Донцова. Завдання, які вони ставили перед собою були значно складніші. Засобами наукового пізнання вивчити і описати націю, як філософську категорію, і лише тоді окреслити особливості українців як нації. Ознайомлення з філософськими поглядами Д. Чижевського, М. Шлемкевича, М. Шаповала, які представлені в «Філософії країн (...)», дає можливість заглибитися в світ альтернативного бачення соціально-філософських проблем, що до сьогоднішнього дня залишаються актуальними.

Автор монографії не обмежується проблемами російського космізму і українського націоналізму. У третьому розділі С. Єдинак показує значимість і взаємовпливи австрійської школи філософії і філософії слов'ян Центрально-східної Європи. Висвітлюючи малознані

проблеми чеської, словацької і болгарської філософії, автор показує широкі можливості для подальшого дослідження слов'янської філософії.

Книга «Філософія країн Центрально-східної Європи» відкриває багато нових імен, які були забуті і загублені в часі. Автор використовує оригінальну методологію аспектного підходу, розставляючи важливі акценти. Це дозволяє вдумливому читачеві відкрити безмежний і оригінальний світ слов'янської філософії, про існування якої так мало відомо. Такий підхід дає можливість у відносно невеликій за обсягом книзі висвітлити неймовірно широке коло проблем філософії країн Центрально-східної Європи.

Особливістю і безсумнівним достоїнством книги є представлення автором особистих історій – біографій філософів, які виступають своєрідним зв'язком між філософом і його часом. Це створює цілісність і єдність філософської думки і історичної епохи, в якій вона зародилась. Автор монографії не лише аналізує і інтерпретує філософію слов'ян, а представляє читачеві чудову можливість ознайомитись безпосередньо з оригінальними текстами філософів. Вдало підібрані тексти створюють єдину концепцію слов'янської філософії. Ідея хрестоматійності є дуже значимою в умовах малодоступності першоджерел. Такий підхід до слов'янської філософії, де кожне речення містить широке коло нових ідей, вимагає від читача

інтелектуальної відваги до їх осмислення. Книга С. Єдинака «Філософія країн Центральносхідної Європи» заставляє інакше поглянути на слов'янську філософію, як на філософію своєрідного індивідуалізму, який шукає персональної

розмови зі світом, Богом та людиною. Вона не потребує посередника, а залишає людину сам на сам з собою, тим самим даючи можливість як найглибшого проникнення в найпотаємніші структури людської сутності.